

64. Лохманов Л. М. Еще одна страница / Леонид Макарович Лохманов. – Симферополь: Крым, 1964. – 132 с.
65. Андриевский Н. Ю. Дунай в огне / Николай Юлианович Андриевский. – Одесса: Кн. изд., 1959. – 43 с.
66. Зінкевич О. Партизанська іскра / О. Зінкевич. – К. : Молодь, 1956. – 109 с.
67. Дружинин Б. В. Партизанская искра / Б. В. Дружинин. – М.: ДОСААФ, 1956. – 117 с.
68. Анастасьєв В.Ф. Безстрашна юність / В.Ф. Анастасьєв, Д.І. Лимарєв. – Одеса: Маяк, 1968. – 72 с.
69. Адреса “Центру” невідома. З історії Миколаївського і Херсонського підпілля. / Авт. кол. Н. Ладичук, Є. Камінська та ін. – Одесса: Маяк, 1967. – 48 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Нефьодов Дмитро Валерійович – аспірант кафедри історії України Навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: історіографія історії України, соціально-економічні процеси України другої половини ХХ ст., проблеми історичної регіоналістики.

УДК 930.2.(477) «1919»

ДИРЕКТОРІЯ УНР В ОСТАННІ МІСЯЦІ СВОГО ІСНУВАННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЕМУАРИСТИКИ)

Владислав ПАРХОМЕНКО (Миколаїв)

У статті автор на матеріалах мемуаристики висвітлює останні місяці існування Директорії у квітні – грудні 1919 р. Аналізує зовнішні та внутрішні чинники які призвели до поразки УНР.

Ключові слова: Директорія, отаманищина, повстання, мемуаристика.

В статтє автор на материалах мемуаристики освещает последние месяцы существования Директории в апреле – декабре 1919 г. Анализирует внешние и внутренние факторы, которые привели к поражению УНР.

Ключевые слова: Директория, отаманищина, восстание, мемуаристика.

In the article an author on materials of memoirs lights up the last months of existence of Directory in April – December 1919 Analyses external and internal factors that resulted in the defeat of UPR

Keywords: Directory, ataman, revolt, memoirs.

Одним з ключових масивів джерельного матеріалу періоду Української революції 1917 – 1921 рр. виступають мемуари та спогади учасників подій. Викладена в них інформація, хоч і просякнута авторським суб'єктивізмом, часто є унікальною, адже вона містить не лише фактаж, а й ставлення конкретної особи до того чи іншого явища. До того ж мемуарні твори значною мірою містять не тільки особисту думку, а й розкривають певні ідеї, настрої та прагнення цілих соціальних верств з притаманним тільки їм світоглядом. Сама собою мемуарна література природно поєднує суб'єктивне і об'єктивне в історії, уможливорює порівнювати наукові дослідження з настроями епохи, враженням від них, котрі закарбувалися у пам'яті автора.

Останній період діяльності Директорії (квітень – грудень 1919 р.), у часи якого відбулося ряд важливих історичних подій, значно менше розкритий у мемуарній літературі. Це пояснюється передусім тим, що його учасники, перебуваючи на межі неминучої поразки, значно менше уваги приділяли опису

поточних справ, більше апелюючи до переможного минулого. Однак це не зменшує його значущість й історичний інтерес.

Початком цього періоду є підставою вважати фактичний розкол Директорії на Рівненську та Станіславську групи після її від'їзду з Вінниці. Уряд, а також С. Петлюра та А. Макаренко переїхали до Рівного, інші ж – до Станіслава. Як зазначає у спогадах І. Мазепа, такі дії С. Петлюри були зумовлені необхідністю продовжувати опір більшовикам на півночі країни, хоча реально всі розуміли: переїхавши в Галичину, він міг утратити залишки популярності серед військових, а отже, владу. Тому, не рахуючись з думкою більшості, він і відбув на Волинь де фактично монополізував владу в своїх руках [1, с. 230].

Відставка уряду С. Остапенка і призначення меншістю в Директорії уряду Б. Мартоса стало початком нової політичної доби в історії досліджуваного періоду, адже формально колегіальний орган перетворився фактично в допоміжний осередок при Петлюрі.

На відміну від попереднього, уряд Б. Мартоса значно “полівішав”. У своїй декларації, текст якої вміщено у спогадах І. Мазепа, було зазначено, що завданням діяльності нового уряду є, зокрема, практичне втілення в життя Акта “Злуки” 22 січня. Селянам обіцялися демократична земельна реформа, а робітникам – відновлення повноцінної роботи підприємств. Будучи змушеним боротися за впливовість з більшовиками, Б. Мартос уніс у Декларацію ідею трудових рад, котрі мали здійснювати контроль над усіма державними органами. Це мало не допустити зловживання влади й допомогти подолати ту анархію і беззладдя, які відбувалися в країні. Однак, на думку автора мемуарів, такий проект було легше проголосити, аніж навіть реально спланувати, чи тим більше впровадити в життя [1, с. 234 – 236]. Значно реалістичнішою, відповідно до наявних умов, була зовнішньополітична доктрина нової влади, а саме боротьба за незалежність власними силами, без залучення допомоги військової сили будь-якої іноземної держави.

Гасла нового уряду зорієнтувалися насамперед на селянство і його метою було “перетягування” на свій бік тих селянських отаманів, що раніше перейшли на бік більшовиків, а потім розчарувалися в радянській владі. Взагалі в середовищі членів уряду на той час не було традиції показувати свою недовіру до нового плану дій, хоча реальних сподівань на його успішність по всій Україні майже не було.

Про нестабільність становища Директорії в той час повідомляє в мемуарах і Є. Коновалець, який однозначно говорить про те, що всі сподівання влади в цей час були пов'язані з тим, що отамани “схаменуться”, а також з послабленням наступу більшовиків через війну з А.Денікіним [2, с. 314].

У квітні 1919 р. Директорія пережила одну з найбільш небезпечних для себе подій – “Оскілковщину”. Отаман В. Оскілко, колишній царський прапорщик, що за перших місяців Директорії став ледь не самовладним правителем Волині, після встановлення “лівого” кабінету Б. Мартоса спробував здійснити державний переворот та заарештувати всю Директорію та її уряд. Причини цього виступу досить докладно подає у своїх споминах сам Б. Мартос, який, зокрема указує, що найбільшу зацікавленість у цьому перевороті відігравали праві українські партії, які втратили владу, і планували цим кроком позбавитися і від Директорії, і від її уряду. Визнаючи, що цей переворот був одним з найнеприємніших явищ для національного престижу, колишній голова уряду намагається дати йому максимально об'єктивну оцінку. Він зазначає, що вина людей, які з колишніх сотників опинилися на чолі багатотисячних армій не менша, ніж у тих, хто їх туди призначав [3]. Схожу думку висловлює у своїх спогадах і Є. Коновалець, наголошуючи на тому, що основна вина заколоту лежить на галичанах, відомих своїми правими поглядами [2, с. 328].

Прямим винуватцем заколоту Б. Мартос називає начальника штабу Північного угруповання військ УНР генерала В. Агапієва, що вів переговори як з правими партіями, так і з денікінцями, і відповідно до цього був зацікавлений у перевороті. Початком же самого повстання вважається відмова Оскілкі виступити з військом на схід проти більшовиків. 28 квітня 1919 р. Петлюра видав наказ про зняття В. Оскілкі, і як відповідь 29-го зранку вірні отаманові війська зайняли Рівне й узяли під варту весь уряд. Проте члени Директорії на чолі з Петлюрою тоді

перебували в Здолбунові, що й урятувало їх від арешту [4, с. 292]. Сил захопити Здолбунів у В. Оскілка не було, і саме це дало можливість Петлюрі придушити бунт наступного дня. Як зазначає Б. Мартос, більшість козаків В. Оскілка не розуміли всієї ситуації, і сам похід на Здолбунів їм було подано як спроба звільнити С. Петлюру, котрий потрапив до рук більшовиків. У подальшому відозви самого Петлюри, що закликав не коритися заколотникові Оскілку, відіграли вирішальну роль, і вже 30 квітня Рівне було зайняте військами Головного Отамана, а весь уряд звільнено з-під варти [3].

Цей заколот уміло використали поляки, які практично без опору зайняли Луцьк. Сам же Оскілко разом з Агапівим утекли до Польщі. Для самої Директорії цей заколот мав ще більш шкідливі наслідки – він настільки послабив армію, що уряд 5 квітня змушений був залишити Рівне й згодом перебратися на Галичину. Війська УНР у цей час спиралися на Збруч, утримуючи лише декілька повітів на схід від річки [3].

Подальшу сторінку історії Директорії В. Винниченко у своїх мемуарах іронічно називає “вагонним циганським табором”, коли під владою українського уряду лишалися тільки кілька кілометрів залізничного полотна, на яких розташовувалися вагони з владою, партіями та військом [4, с. 293]. Таку ж оцінку, тільки в менш категоричних висловах, дають цьому періоду також І. Мазепа та Б. Мартос, наголошуючи, що уряд весь час пересувався на лінії Броди- Золочів – Тернопіль. У цей час за урядом їздило кілька тисяч людей, які погано розумілися в тогочасній політичній ситуації. Частина з них до 1917 р. навіть не вважали себе українцями й відповідно були далекими до справ українства. Так само й військова старшина, більшість якої походила з царської армії, лише чекала моменту, щоб перейти до Денікіна. Отамани ж в цей час узагалі не визнавали будь-якої влади й діяли за власним розсудом. По Україні поширився звичайний грабіж, що прикривався назвою “реквізиції” [1, с. 244; 3]. Однак і перебування на території Галичини не могло тривати довго, адже 14 травня 1919 р. армія польського генерала Галлера розпочала широкомасштабний наступ з Волині, а 2 червня зайняла столицю ЗУНР Тернопіль. Волочиськ на той момент контролювали вже більшовики, яких з поляками розділяла смуга шириною 20 км.

Не менш значущим для долі Директорії цього часу виявився заколот П. Болбочана, організований ним у Проскурові 9 червня 1919 р. Сам цей заколот В. Винниченко іронічно назвав виступом “другого національного героя проти першого”, показуючи що він став наслідком того самовладдя, яке Петлюра дозволяв своїм отаманам і яке стало однією з причин падіння Директорії [4, с. 295 – 296]. Приводом же до цього виступу Б. Мартос називає запровадження Державного Інспекторату, що мав виявляти контрреволюційні елементи в армії та боротися з ними. Це викликало зворотну реакцію правих сил, що після придушення виступу Оскілка й надалі працювали в уряді. Саме вони вирішили використати полковника П. Болбочана як подальшу заміну С. Петлюрі. Головою Директорії мав стати Є. Петрушевич. Справжнім організатором цієї змови став С. Шемет, що зумів умовити Болбочана розпочати виступ, хоча останнього вже було призначено посланником до Італії й виділено на це гроші [3]. Були спроби залучити до заколоту проти Петлюри також Є. Коновальця чи принаймні заручитися його підтримкою, однак керівник Січових Стрільців указав, що підтримає призначення Болбочана лише тоді, коли це буде проведено легально, але це мало ймовірно [2, с. 329]. Цим він фактично відмовив заколотникам і підштовхнув їх до рішучих дій.

Основною ударною силою, на котру планували спертися заколотники, був Запорізький корпус, який на той час передислокувався з Румунії. Саме ним 1918 р. командував Болбочан, і тому були сподівання на підтримку козаками свого колишнього керівника. С. Шемет організував агітацію серед солдатів, щоб вони вимагали призначення комендантом корпусу саме свого колишнього командира. 9 червня П. Болбочан з гуртом прихильників прибув у штаб Запорізького корпусу й оголосив себе командувачем. Проте досить швидка реакція уряду не дозволила заколотникам отримати реальну владу в корпусі, частини якого в цей час тримали фронт проти більшовиків під Шепетівкою. Отже, до Проскурова було направлено спочатку Державного Інспектора Кедровського для вирішення ситуації на місці.

Однак після провалу переговорів проти заколотників було відправлено агентів петлюрівської контррозвідки, підтриманих полком ім. Дорошенка, які заарештували П. Болбочана. С. Шемету вдалося втекти до Польщі. 10 червня відбувся суд над заколотником, а 24 числа його було розстріляно [4, с. 297].

Обидва ці заколоти, досить детально описані мемуаристами, наочно продемонстрували ту слабкість та ненадійність позицій Директорії, яка не могла спертися навіть на свою армію. Перехід до “лівої” орієнтації після призначення кабінету Б. Мартоса не лише посилив розкол між соціалістами та самостійниками, а й розкол між політиками УНР та ЗУНР, які відповідно підтримували “ліву” та “праву” лінії орієнтації в майбутній політиці Української держави. Реакцією на цей розрив і стали організовані правими два військових виступи. Але остаточному розриву зв'язків між галичанами та східними українцями на той час завадили зовнішні умови, а саме наступ польських та більшовицьких військ, який поставив під сумнів узагалі факт існування української влади. Для організації подальшого опору необхідно було об'єднання всіх збройних сил УНР проти єдиного ворога. Однак цьому заважала одна важлива обставина, а саме призначення Є. Петрушевича диктатором. Це відразу зустріло опір з боку “лівого” уряду Директорії. Як зазначає у своїх мемуарах І. Мазепа, члени уряду не могли зрозуміти й прийняти таку зміну в політиці представників галицького громадянства. Через це було вирішено, що акт передачі влади Петрушевичу від 9 червня 1919 р. є незаконним, а тому “диктатура” не є правовою. Це значною мірою посилювало конфронтацію між галичанами та УНР.

Тим часом, як згадує у своїх спогадах генерал М. Омелянович-Павленко, УГА здійснювала останню спробу здобути перевагу над поляками та змінити перебіг війни. Але наступ під Дрогобичем у травні 1919 р. завершився поразкою, у тому числі й через нестачу озброєння, і зокрема боєприпасів. За цих умов на нараді в Бережанах було прийнято рішення про об'єднання східної та західної армій під єдиним командуванням генерала О. Грекова та “закриття” польського фронту. Всі сили було вирішено спрямувати проти більшовиків. Проте й остання акція УГА в Галичині – наступ під Чортківим для виведення з оточення частин української армії та збереження її майна завершився невдало – більша половина спорядження, приготованого для відправки за Збруч, потрапила до поляків [5, с. 183 – 188].

Інакше факт об'єднання обох армій та перехід УГА за Збруч оцінив В. Винниченко. Він назвав дії галицьких політиків боягузством, що вони відкинувши пропозиції більшовиків про антипольський союз, зрадили свій народ. “Буржуазні” прагнення галицьких політиків, що не наважувалися спертися на народні маси, а сподівалися лише на власну армію, виявилися утопічними, адже Польща мала значно більший військовий потенціал. Тож останні дії Народної Ради, і зокрема надання Є. Петрушевичу статусу диктатора, призвели до втрати Галичини, однак урятували Петлюру та “отаманщину” [4, с. 402 – 404].

Центром нової, об'єднаної влади після відступу за Збруч УГА, став Кам'янець-Подільський, який удалося відстояти від більшовиків. Так 6 червня 1919 р. розпочався останній етап Директорії – Кам'янецький, який остаточно довів неспроможність української влади у форматі Директорії відстояти свою незалежність. Спогади про цей час нам залишили І. Мазепа, що дав опис та власний аналіз політичних подій літа 1919 р., та М. Омелянович-Павленко, який досить детально охарактеризував ситуацію в армії й перебіг війни проти більшовиків та денікінців. Саме Омелянович-Павленко вказує, що відразу після об'єднання УГА з армією Директорії розпочалася її уніфікація, перетворення у справжню, регулярну бойову силу. За зразок було взято УГА, яка й стала головною ударною силою в цей час [5, с. 230 – 231].

У політичному житті української влади такої уніфікації не було досягнуто. Як зазначає І. Мазепа, у цей час у Кам'янці – Подільському існувало дві влади: “ліва” у вагонах та “права” (галичани) у самому місті. Таке “двовладдя” й змусило Петлюру на початку серпня 1919 р. відійти від революційних ідей і розпочати більш тісну співпрацю з правими силами [1, с. 247]. Результатом цієї співпраці стала відставка Б. Мартоса та формування нового уряду, який очолив І. Мазепа. Однак він також не зміг подолати протиріччя між С. Петлюрою та Є. Петрушевичем, які

особливо загострилися з початком наступу армії А. Денікіна на Україну. Ставлення до цієї нової загрози було неоднозначним – якщо для східних політиків біла армія була природним ворогом, адже її лідери ніяким чином не визнавали можливостей існування незалежної української держави, то для галичан порозуміння з Денікіним означало можливість порозуміння з Антантою й відповідно отримання її підтримки проти польських зазіхань.

У військовому середовищі довгий час обговорювалися плани майбутнього наступу, серед яких розглядалися 2 напрямки: Одеський для з'єднання з Антантою та Київський. Більшість галицьких командирів виступали за Одеський напрямок, вважаючи його більш перспективним. Але в підсумку головним напрямком було визначено саме Київський, на якому наполягав С. Петлюра [5, с. 192]. У військовому плані об'єднання армій дало Директорії суттєву перевагу. Відтепер під командуванням С. Петлюри було майже 80 тис. воїнів, які були озброєні та мали досвід війни з поляками й більшовиками. Подальша реорганізація армії, про яку згадує М. Омелянович-Павленко, перетворили її на контрольовану та боєздатну одиницю. Єдиним командувачем було призначено генерала Дієвої (Наддніпрянської) армії Юнакова. Проте в самій армії, як у Галицькій, так і в Дієвій частинах, серед офіцерів, як згадує у своїх “Спогадах” М. Омелянович-Павленко, переважали песимістичні настрої, викликані значною перевагою Добровольчої армії, що здійснювала наступ по Україні у двох напрямках: на Київ та на Одесу [5, с. 193].

Проте не зважаючи на все це, у серпні наступ республіканських військ проти більшовиків тривав. Вирішальним моментом наступу української армії стало заняття Києва. 30 серпня галицька група генерала А. Кравса увійшла до столиці, однак того ж дня до Києва увійшли й передові загони денікінців, що змусили галичан залишити місто. Саме ця подія мала значний відгук у мемуарах сучасників, адже вона фактично поклала край сподіванням Директорії на відновлення своєї влади над Україною [6, с. 51].

Так, сам М. Омелянович-Павленко, посилаючись на спогади А. Кравса, пояснює здачу Києва: наказом Петлюри не вступати в сутички з Добровольчою армією [5, с. 197].

Інакше пояснюють причини відступу з Києва інші мемуаристи. Так, Ю.Тютюнник відкрито звинувачує А. Кравса в зраді, наголошуючи на тому, що він вів таємні переговори з денікінцями й навмисне не виконав наказу підірвати мости, що могло б зупинити наступ білогвардійців і таким чином утримати Київ.

І. Мазепа називає причиною таких дій галицьких воїнів їхню недостатню політичну підготовленість та незнання реалій життя Великої України. На його думку, висловлену в спогадах, шанси укріпитися в Києві були, урахувавши незначну кількість загону білогвардійців, що увійшов до міста. Однак А. Кравс не прийняв бою через те, що не вбачав у денікінцях ворогів, а розглядав їх імовірніше як союзника проти більшовиків [1, с. 253].

У характерній для себе манері дав відгук і В. Винниченко, який один з небагатьох, хто не покладав всю вину виключно на Кравса. На його думку, “Отаманщина” була приречена самим заграванням з Денікіним, і тому була нездатною обороняти Київ [4, с. 448 – 449].

Не зважаючи на такий “пошук винного” у мемуарній літературі, більшість авторів реально вказує, що відступ з Києва став початком кінця союзу УГА та військ УНР і кінця Директорії як політичного проекту.

Варто зазначити, що сам генерал А. Денікін у своїх спогадах однозначно вказує, що він і не розраховував на союз з Директорією, адже вважав, що йти разом з людиною, яка прагне розпаду Росії (С. Петлюрою), є недопустимим. Командувач Добровольчої армії писав, що не збирався визнавати ніякої самостійної України; петлюрівці могли залишатися або нейтральними, або приєднатися до Білого руху без будь-яких умов [7, с. 282 – 289]. Отже, Директорія та Добровольча армія опинилися в стані війни.

Подальші дії Директорії нагадують справжню агонію. Використовуючи в черговий раз зміну політики від “лівої” до “правої”, уряд Директорії звернувся по допомогу до Антанти. І. Мазепа пояснює цей крок останньою можливістю зберегти

державність, адже на цей раз головним виступало не політичне питання, а питання національної державності, у свій час покладене в основу розв'язання територіальних питань у Парижі. Хоча особливих надій на цей документ сам І. Мазепа не висловлює, але дає зрозуміти, що нічого іншого йому як главі уряду не лишалося. Не дуже сподівався на успіх і Петлюра, який поступово розпочав таємні переговори з поляками, що як спостерігачі були присутні в Кам'янці – Подільському [1, с. 260].

Реакцію на це звернення до Антанти найкраще за всіх, на нашу думку, оцінив В. Винниченко, порівнявши “кам'янецький уряд” з віслюком, якому в черговий раз показали клопоть сіна, щоб він заспокоївся. Адже результати роботи спеціальної європейської місії, що мала розібратися в українських реаліях, була суто показовою і ніяким чином не могла вплинути на дії А. Денікіна [4, с. 456].

Описи подальших бойових дій між денікінцями та українською армією ми знаходимо в мемуарах їхніх безпосередніх учасників як з боку українців, так і білогвардійців. Цій проблемі автором статті була присвячена окрема публікація [8]. І якщо перші більшу увагу акцентують на тих несприятливих умовах, котрі супроводжували бойові дії (відсутність ліків, перевагу ворога в кінноті та артилерії, відсутність боєдатних резервів), то офіцери Добровольчої армії більше звертаються до проблем, побічно викликаних війною, а саме активізацію селянського повстанського руху в тилах та уповільнення наступу на Москву. Як військову загрозу, вони розглядають українську армію тільки у світлі можливого її з'єднання з повстанцями, що може допомогти більшовикам.

Завершення доби існування Директорії у світлі поразок її армії було очевидним. Прискорила його епідемія тифу, що поширилась у війську, зробивши його практично небоєдатним. За цих умов, прагнучи врятувати своїх солдатів, керівництво Галицької армії підписало сепаратну угоду з білогвардійським командуванням. Ця подія досить яскраво висвітлена в спогадах ад'ютанта генерала М. Тарнавського Д. Паліва, який описує ті складні умови, за яких було укладено перемир'я з денікінцями. На його думку, це була остання можливість урятувати від загибелі 15 тисяч хворих за досить вигідних умов: збереження автономії армії, надання їй медичної допомоги й перепочинку [9, с. 15 – 16]. І хоча політики, зокрема Є. Петрушевський відразу цю угоду скасував, врятувати ситуацію це не могло. УГА практично повністю втратила боєдатність, через тиждень ця угода була поновлена з уточненням, що бійців галицької армії, які переходять під командування Денікіна, не будуть використовувати для війни з Петлюрою [10, с. 100 – 101].

Після розпаду армії відбувся й остаточний розпад політичної сили уряду УНР. 16 листопада 1919 р. після загальної наради уряд ЗОУНР на чолі з Є. Петрушевичем залишив Кам'янець-Подільський і відбув до Відня. Того ж дня польські війська зайняли цю останню столицю УНР, змусивши Петлюру, котрий отримав фактично диктаторські повноваження, однак не знав, як їх використати, виїхати до Проскурова. Інші члени Директорії, А. Макаренко та Ф. Швець, остаточно склавши свої повноваження також відбули за кордон. З усіх членів Директорії, яка майже рік до того успішно розпочала анти гетьманське повстання, зостався сам С. Петлюра, котрий перейняв на себе всю повноту влади, але реально втратив залишки державної території. Відступ на підконтрольні полякам землі був останньою спробою врятувати від знищення і хвороб залишки української армії, командування над якою знову перейшло до М. Омеляновича-Павленка. Сам С. Петлюра незабаром відбув до Варшави. 24 грудня 1919 р. постановою спільного засідання центральних комітетів партій соціал-демократів та соціалістів-революціонерів вся повнота влади в Україні передавалась Уряду на чолі з І. Мазепою, причому ні про Головного Отамана, ні про Директорію вже не згадувалося [4, с. 474]. Це стало не лише фактичним, а й юридичним завершенням доби Директорії в Україні.

Отже, найменш інформативним за мемуарною літературою видається останній період історії Директорії – період її перебування в Рівному та Кам'янці-Подільському. І це, не зважаючи на такі інформативні джерела, як спогади двох прем'єр-міністрів: Б. Мартоса та І. Мазепа. Їхні мемуари, містячи значний

документальний матеріал, дуже стисло дають авторське бачення самих подій, що є зрозумілим з погляду на їхні тогочасний статус. Адже будь-який коментар у цьому разі був би оцінкою результатів власної політики, які були далеко не втішними. Тому автори найчастіше або просто викладають факти, як це роблять Б. Мартос і М. Омелянович-Павленко, або намагаються приховати свої особисті враження за документами, як І. Мазепа. Інша група мемуарів щодо останнього періоду також не викликає достатньої довіри через надмірну емоційність чи політичну заангажованість, як у В. Винниченка, представників ЗУНР та діячів Білого руху. Однак усі вони в комплексі створюють цілісну картину подій, яка зображає ту безвихідь, у якій опинився уряд УНР та його армія влітку – восени 1919 р. Відсутність союзників чи навіть нейтральних сил зумовило необхідність ведення боротьби на 3 фронтах: проти Польщі, більшовиків та Добровольчої армії. Таке становище, посилене відсутністю достатньої кількості матеріальних ресурсів, епідемією тифу та розбратом між східними і західними українцями, врешті-решт, і призвело до остаточного падіння Директорії та її фактичного саморозпуску. Щодо цього мемуаристи не стільки намагаються знайти істинні причини поразки, оскільки підтверджують свої попередні тези про вину тієї чи іншої сторони.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921/ І.Мазепа – Прага: Український Соціологічний Інститут, 1942. – Ч.2. – 232 с.
2. Коновалець Є. Причинки до історії української революції / Є. Коновалець / Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – С. 287 – 346.
3. Мартос Б. Оскілко і Болбочан. Спогади./ Б.Мартос [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги: <http://lib.rus.ec/b/357977>
4. Винниченко В. Відродження нації / В.Винниченко / репринтне відтворення видання 1920 р. – К.: Вид-во політичної літератури, 1990 – Ч.3. – 542 с.
5. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917 – 1920) / М. Омелянович-Павленко.- К.: Темпора, 2007. – 608 с.
6. Дяченко П. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР/ П.Дяченко. – К.: Стікс, 2010 . – 448 с.
7. Деникин А. Очерки русской смуты. / А.Деникин. Минск: Харвест, 2002. – Т.5. – 464 с.
8. Пархоменко В.А. Війна УНР з білогвардійською Добровольчою армією 1919 р. у світлі мемуаристики // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського. Серія: Історичні науки.-Вип. 3.32.- Миколаїв, 2012. – С. 270 – 279.
9. Паліїв Д. На чисту воду. З моїх спогадів./Д. Паліїв // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч.6. – С.15 – 17.
10. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого / Ю.Тютюнник.- К.: Книга Роду, 2008. – 312 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пархоменко Владислав Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського.

Наукові інтереси: історіографія, джерелознавство та методи історичного дослідження

УДК 94(477,51),18.../...19”

ВИСВІТЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ В ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Галина ПОЛІЄНКО (Чернігів)

У статті розглядається питання інформаційного забезпечення діяльності Православної церкви в розв'язанні соціальних проблем у другій